

تحلیلی بر وضعیت حریم و چالش‌های آن در نواحی پیراشهری تهران

پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۱۲/۱۱

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۹/۰۳

صفحات: ۹۷-۱۱۲

مینا خندان؛ استادیار گروه شهرسازی، واحد رودهن، دانشگاه آزاد اسلامی، رودهن، ایران.
نویخت سبحانی؛ دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

آنچه موضوع برنامه‌ریزی برای حریم شهر تهران و حفاظت از این اراضی را ضروری می‌سازد، مسائل ناشی از رشد کلان‌شهر تهران، پیدایش و رشد شتابان سکونتگاه‌های پیرامونی در این محدوده است؛ به طوری که نوعی ناپایداری در ابعاد مختلف اجتماعی، مدیریتی، کالبدی در این پهنه پدیده آمد و حریم تهران را به مسئله‌ای محلی و ملی بدل ساخته است؛ بنابراین برنامه‌ریزی و مدیریت حفظ و صیانت حریم از ضرورت و اهمیت خاصی برخوردار است. هدف این مقاله، بررسی مسئله حریم و چالش‌های آن در ابعاد مختلف شهر تهران است. نوع تحقیق از لحاظ هدف کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی است. برای تجزیه و تحلیل یافته‌ها از روش‌های EDAS و WASPAS استفاده گردید. نتایج حاصل از روش EDAS نشان می‌دهد که عامل‌های مدیریتی، قوانین و مقررات و اقتصادی به ترتیب به‌عنوان مهم‌ترین چالش‌های راهبردی پیش روی حریم شهر تهران می‌باشد. در بخش شاخص‌ها نیز نتایج حاصل از مدل WASPAS نشان می‌دهد که در بخش اقتصادی، پایین بودن توان اقتصادی ساکنان جهت هرگونه مشارکت اقتصادی؛ در بخش مدیریتی، عدم یکپارچگی مدیریت در نحوه استفاده از اراضی حریم؛ در بخش کالبدی، عدم استفاده بهینه از زمین‌های وقفی در حریم کلان‌شهر تهران؛ در بخش قوانین و مقررات، فقدان قوانین منسجم و هماهنگ‌کننده برنامه‌ریزی، مدیریت و کنترل حریم؛ در بخش اجتماعی، بالا بودن آسیب‌های اجتماعی و در نهایت در بخش زیست‌محیطی، افزایش آلودگی آب و هوا و صوتی به‌عنوان مهم‌ترین چالش‌های راهبردی شناخته در وضع موجود حریم شهر تهران می‌باشد.

واژه‌های کلیدی:

حریم، مدیریت، توسعه پایدار، پیراشهر، تهران.

در سال ۲۰۱۵، حدوداً ۷۵ درصد از جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی می‌کردند و انتظار افزایش آن در دهه‌های آینده در پی مهاجرت به سمت شهرها و افزایش طبیعی جمعیت وجود دارد (Vandecasteele et al, 2019: 3). در همین راستا، متنوع بودن جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی، تحولات وسیعی در پیرامون شهرها ایجاد کرده و دامنه آن‌ها را بیش‌ازپیش گسترش داده است (شورچه، ۱۳۹۳: ۳۱). این امر واقعیت‌های چون نابرابری اجتماعی، دسترسی نابرابر به سرمایه‌های شهری (الوندی پور و داداش پور، ۱۳۹۷: ۷۰)، عدم پایداری محیطی، اقتصادی و اجتماعی (Golabchi, 2013: 409)، تضعیف اکوسیستم محیط‌زیست شهری (Xu, 2010: 1873)، استفاده از اراضی پیرامون شهرها برای ساخت‌وسازهای مسکونی (Widodo, 2015: 520)، تغییر کاربری‌ها در مقیاس وسیع (Xi Jun & Cho, 2007: 96) را در پی داشته است. مدیریت و برنامه‌ریزی مناطق کلان‌شهرها و حریم آن‌ها به دلیل گستردگی فضایی، تعدد متغیرهای تأثیرگذار و تضاد منافع ذی‌نفعان و ذی‌نفعان، با پیچیدگی‌های زیادی روبروست (شاکری و نوری، ۱۳۹۴: ۱)؛ و چگونگی مدیریت آن به‌عنوان یکی از موضوعات کلیدی در برنامه‌ریزی فضایی و توسعه پایدار شهری در سده ۲۱ مطرح شده است (Zhao, 2013: 68). به‌رحال در حریم کلان‌شهرها مشکلاتی مانند قوانین و مقررات (ناکافی بودن قوانین و مقررات)، حوزه برنامه‌ریزی (عدم توجه به محدوده حریم شهرها در طرح‌های جامع شهری) و حوزه مدیریت (تداخل مرز حریم شهرها و روستاهای مجاور از دیگر) مطرح است (هادی‌زاده بزار، ۱۳۹۲: ۱۲). حل‌وفصل مشکلات و تعارضات فوق در پیرامون کلان‌شهرها علاوه بر پیچیدگی‌های لازم، نیازمند یک ساختار انعطاف‌پذیری مدیریتی می‌باشد تا به‌خوبی توسط ساختار قانون‌گذاری کلان کشور حمایت شود و از اختیار قانونی کافی برای تنظیم روابط و کنترل و هدایت برنامه در سطح منطقه کلان‌شهری برخوردار باشد (سبحانی، ۱۳۹۶: ۳).

حریم شهرها در اجرای سیاست مدیریت و مهار توسعه شهرها و جلوگیری از گسترش ناموزون آن‌ها ایجاد شده‌اند. این سیاست همیشه محتوای یکسانی نداشته است. اغلب در این زمینه سه سیاست مشخص اشاره شده است که عبارت‌اند از: ۱- حریم به معنای مرزهای توسعه شهری؛ ۲- حریم به معنای مرزهای خدمات شهری و ۳- حریم به معنای کمربند سبز (راهنمایی و دیگران، ۱۳۹۴: ۳۶۴).

بر اساس ماده ۲ قانون تعاریف محدوده و حریم شهر، روستا و شهرک و نحوه تعیین آن‌ها مصوب سال ۱۳۸۴، حریم شهری عبارت است از قسمتی از اراضی بلافصل پیرامون محدوده شهر که نظارت و کنترل شهرداری بر آن ضرورت دارد و از مرز تقسیمات کشوری شهرستان و بخش مربوط تجاوز نمی‌کند (احمدی پور و کرمی، ۱۳۹۵: ۳۴). بر اساس این تعریف، در حریم شهر، تنها احداث ساختمان‌ها و تأسیساتی مجاز است که در طرح جامع یا هادی مجاز شناخته شده باشند؛ نظارت بر ساختمان‌ها و تأسیسات مجاز و حفاظت از حریم به‌استثنای شهرک‌های صنعتی بر عهده شهرداری است. بنابراین، برای حریم همه شهرها ویژگی‌های زیر در نظر گرفته شده است (بصیرت، ۱۳۹۰: ۳۱):

حدود آن با توجه به تعریف حریم تا شعاعی در نظر گرفته شود که هر نوع عملیات عمرانی و فعالیت‌های ساختمانی در آن، تأثیر مستقیم روی شهر داشته باشد؛

حریم شهر در مقیاس منطقه‌ای باید طوری تعیین و مشخص شود که با حریم شهرهای مجاور تداخل نکند و در حداکثر رشد خود، منطبق بر حوزه شهری بوده و تا ۵ سال آتی نیازی به تجدیدنظر و تغییر نداشته باشد. در همین راستا، تحقیقات محدودی صورت گرفته است که به چند مورد آن اشاره می‌شود.

رهنمایی و دیگران (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان بررسی تأثیر قانون تعاریف محدوده و حریم بر ساختار کالبدی-فضایی آینده شهرها در شهر مشهد به این نتیجه رسیده است که سیاست‌های محدودیت شهری در ایران تاکنون در جلوگیری از توسعه پراکنده شهر، کارایی لازم را نداشته و برخی نقاط ضعف آن سبب گردیده که همچنان شاهد توسعه‌های شهری و شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در مناطق کلان‌شهری باشیم. داداش پور و دیگران (۱۳۹۳)، در پژوهشی به بررسی نحوه ایجاد کمربند سبز و تأثیر آن در هدایت و کنترل رشد شهری حریم تهران پرداخته‌اند و نتایج نشان می‌دهد که پهنه‌های شمالی و شرقی حریم تهران در اولویت حفاظت، فعالیت‌های کشاورزی و باغداری قرار می‌گیرند اما نواحی جنوبی حریم تهران، علاوه بر محوریت کشاورزی در این حوزه، شرایط برای توسعه پهنه‌های شهری و تأسیسات و زیرساخت‌ها فراهم می‌باشد. انوری (۱۳۹۷) در پژوهشی به ساماندهی حریم کلان‌شهر تهران در چارچوب مطالعه روابط متقابل میان اسکان جمعیت و اشتغال پرداخته و نتایج مقاله نشان می‌دهد که عدم مشارکت مردمی در حفظ و صیانت از حریم شهر و تغییر کاربری‌ها رتبه نخست را به خود اختصاص داده و عدم تدقیق محدوده شهری تهران و کنترل مستمر در جایگاه دوم واقع شده است و سایر شاخص‌ها در جایگاه‌های بعدی قرار دارند.

در کنار مسائل و مشکلات فوق، از زمان تهیه طرح جامع برای کلان‌شهر تهران (۱۳۴۷) تاکنون تعدادی زیادی شهر در حریم پایتخت ایجاد شده است. در طول این سال‌ها حریم پایتخت هم از درون و از بیرون مورد تعدی واقع شده است. طی سال‌های گذشته همواره بر تعداد مراکز جمعیتی و سکونتگاه‌های پیرامون شهر تهران افزوده شده و واحدهای تقسیماتی متعدد در حریم پایتخت ایجاد شده است. تحت چنین شرایطی، شهر تهران با مشکلاتی مانند ساخت‌وسازهای شتابان، تخریب زمین‌های کشاورزی، محرومیت دسترسی به خدمات و نابسامانی در پیوند حوزه‌های سکونت‌اطراف شهر با بدنه شهری مواجه است و مهم‌ترین عامل نابسامانی این مناطق اتخاذ عدم سیاست مدیریت یکپارچه، فقدان جایگاه قانونی (بحیرایی، ۱۳۹۵: ۳)، مدیریت بخشی، اعمال قوانین متعارض در حریم و در نهایت وجود ضوابط متعارض استقرار کاربری‌ها و توسعه ناهمگون کالبدی در سطح حریم پایتخت مواجه است (مهندسین طرح جامع و کاوش، ۱۳۹۱: ۱). با این وصف، «گستره حریم پایتخت» دچار دست‌اندازی گسترده شده و بیش‌ترین تغییرات و تصرفات اراضی با پوشش طبیعی، باغ‌ها و زمین‌های کشاورزی بر دامنه رشته‌کوه البرز انجام شده است؛ و در نتیجه صخره‌های رشته‌کوه البرز، جای خود را به خانه‌ها و ویلاها و مجتمع‌های مسکونی گران‌قیمت خواهند داد؛ پهنه مرکزی تهران، با یک مرگ تدریجی روبرو خواهد شد که ناشی از استقرار کاربری‌های عمده جاذب جمعیت در جاهایی نظیر فرودگاه و شهر آفتاب و اراضی دیگر پراکنده در حریم است.

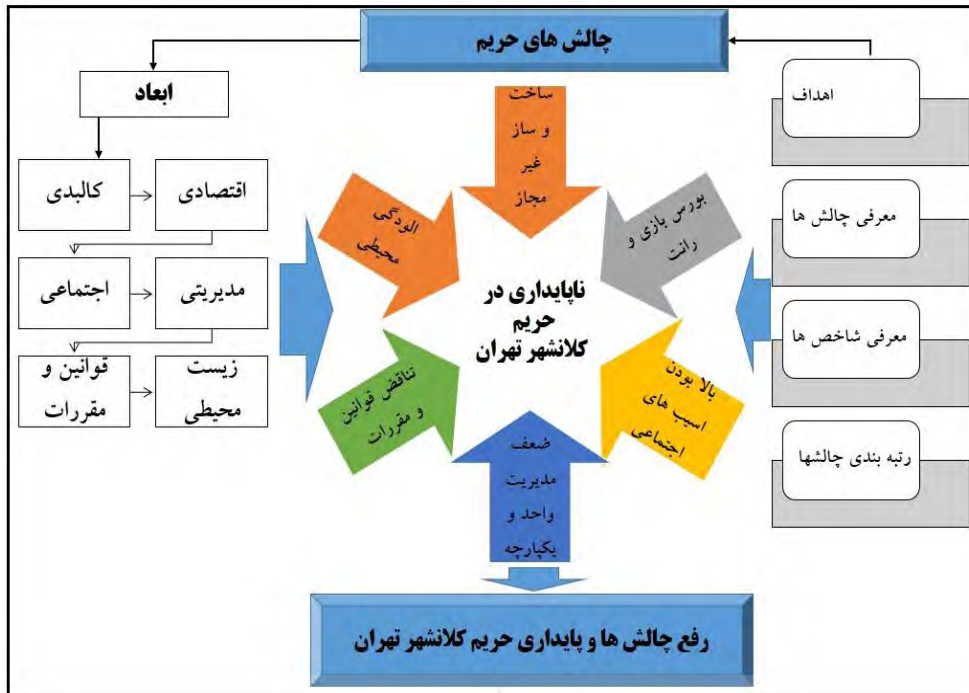
لذا، طبق مقررات طرح تفصیلی، کاربری اراضی حریم پایتخت باید زیر بار «کمربند سبز» برود؛ زیرا اراضی موجود در حریم چه در مالکیت دولت و چه در مالکیت بخش خصوصی، فقط کاربری سبز و گردشگری مجاز است، اما در وضع موجود به دلیل افزایش قیمت اراضی و کمبود قطعات زمین آماده ساخت در داخل محدوده اصلی شهر تهران، تجاوز ساختمانی به زمین‌های حریم در ابعاد قابل توجهی، در جریان است (قائدرحمتی و احمدی نو حدانی، ۱۳۹۵: ۱۰۰). با وجود این، زمین‌های اطراف شهرها به‌عنوان سرمایه و محیط مناسبی برای زندگی جمعیت شهری هستند. زمانی که این سرمایه طبیعی را مدیریت نکنند شهرها به‌صورت بی‌قواره رشد می‌کنند و بافت سالم شهری از هم گسیخته می‌شود (هادیزاده بزار، ۱۳۹۲: ۱۳). در نتیجه، برای استفاده مطلوب از این منبع گران‌بها بیش‌ازپیش نیازمند برنامه‌ریزی و مدیریت

اراضی است. چون با هدایت و مدیریت صحیح کاربری‌های موجود در پیرامون شهرها و همچنین با برقراری قوانین و سیاست‌ها و روش‌های کارآمد، می‌توان هم این موانع را از میان برداشت و هم با استقرار کاربری‌های مناسب، از فشار وارده بر اراضی شهری کاست (بحیرایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۸)؛ بنابراین، در شهرها از حریم برای تأمین نیازهای شهر و به‌عنوان ابزاری برای محدود کردن ساخت‌وسازهای غیرمجاز استفاده می‌شود (سرور و بافرانی، ۱۳۹۸: ۱۳۰).

در حریم پایتخت ۹ شهرستان با ۲۶ شهر و بیش از چندین شهرک و روستا در حریم واقع شده و افزایش آن‌ها در طی سال‌های گذشته ادامه داشته است. لذا به دلیل ضعف مدیریتی و نبود نهاد یا سازمانی با یک سطح مدیریت واحد در شهرستان‌های واقع در حریم، زمینه‌ساز تفرق و تعدد واحدهای تصمیم‌گیر و اجرایی در اموری چون سیاست‌گذاری و مدیریت فضایی توسعه، خدمات‌رسانی و فعالیت‌های عمرانی و نظایر این‌ها خواهد بود. در وضع موجود مدیریت و اداره امور این پهنه در بین قلمروها و واحدهای حکومتی متعدد مانند شهرداری‌ها، فرمانداری‌ها، بخشداری‌ها، دهرداری و دهیاری و نظایر آن تقسیم شده است، این خود بزرگ‌ترین چالش فراروی مدیریت این شهرها در تحقق رویکرد و نظام برنامه‌ریزی و مدیریت یکپارچه به شمار می‌آید.

به‌رحال مدیریت یکپارچه شهری نقشی اساسی در پایداری و توسعه‌یافتگی زندگی شهری دارد. در این بین، به‌منظور تحقق شرایط یکپارچگی در مدیریت حریم، شناسایی چالش‌های آن از اهمیت خاصی برخوردار است. باوجود این دستیابی به یک سازمان منسجم و کارآمد نیازمند یکپارچگی لازم در ابعاد مختلف می‌باشد تا نهایتاً دستیابی به توسعه پایدار در شهر و حریم آن‌ها میسر گردد؛ بنابراین هدف از این مقاله مسئله حریم و چالش‌های راهبردی آن در شهر تهران می‌باشد. این پژوهش تلاش دارد تا به‌وسیله تکنیک‌های کمی، مهم‌ترین چالش‌های وضع موجود حریم شهر تهران تجزیه و تحلیل و راهکارهای مناسب و متناسب را در سازمان‌دهی فضایی حریم شهر تهران ارائه نماید و این امر نیازمند برنامه‌ریزی دقیق و حفظ و صیانت و عزم ملی همه مسئولین و دست‌اندرکاران و ارگان‌های مرتبط می‌باشد تا حریم شهر تهران را با مدیریت مناسب به سمت توسعه پایدار و یکپارچه در آینده هدایت کند. در ادامه مدل مفهومی تحقیق به‌صورت شکل ۱ نشان داده شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

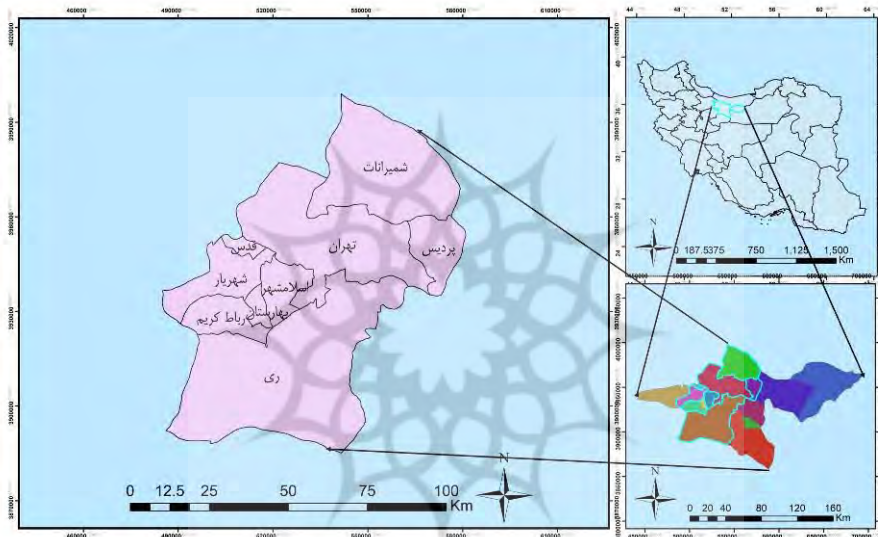
روش‌شناسی

این پژوهش به منظور شناسایی چالش‌ها در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، مدیریتی، کالبدی و غیره و بررسی میزان تأثیرگذاری آن‌ها در قالب تصمیم‌گیری‌های چند معیاره انجام گرفت. این مقاله از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ روش، از نوع پژوهش توصیفی تحلیلی مبتنی بر منابع و اسناد علمی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. داده‌های مورد نیاز از طریق پرسشنامه در قالب طیف کلامی پنج گزینه‌ای (خیلی زیاد... خیلی کم) به دست آمد. پرسشنامه در این پژوهش برای افراد متخصصین و کارشناسان حریم و خبرگان مدیران شهری در نظر گرفته شده است. در این پرسشنامه از ۶ عامل و ۳۴ شاخص استفاده گردید (جدول ۱). در انتخاب شاخص‌ها از مطالعه منابع مختلف تدوین گردیده است. جامعه آماری شامل ۹ شهرستان (شمیرانات، پردیس، تهران، اسلامشهر، قدس، شهریار، رباط کریم، بهارستان و ری) واقع در حریم می‌باشد. حجم نمونه ۵۰ نفر از مسئولان و متخصصان در حیطه حریم شهری به صورت تصادفی ساده و در دسترس انتخاب شده‌اند. برای تجزیه و تحلیل عامل‌ها از روش WASPAS و برای تجزیه و تحلیل شاخص‌ها از روش EDAS که هر دو آن‌ها جز تصمیم‌گیری‌های چند معیاره می‌باشد، استفاده شد. از این روش‌ها برای رتبه‌بندی مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن‌ها استفاده شده است.

جدول ۱. عامل و شاخص‌های مورد مطالعه

اجتماعی - فرهنگی	عدم کنترل اجتماعی به دلیل فشار جمعیت و ازدحام آن
	جدایی گزینی شدید طبقاتی در پهنه حریم نسبت به سایر مناطق
	بالا بودن نرخ بیکاری در پهنه حریم
	افزایش تراکم جمعیت در حریم
نهادی مدیریتی	بالا بودن آسیب‌های اجتماعی در پهنه حریم
	ضعف مدیریت نهادها در برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت و بلندمدت برای صیانت از حریم
	عدم مدیریت و کنترل تخلفات شهرداری و سایر نهادهای متولی در حریم
	وجود قلمروهای متعدد مدیریتی و سیاست‌گذاری برای توسعه مناسب حریم
	ضعف ساز و کارهای مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری و اجرا
	عدم یکپارچگی مدیریت در نحوه استفاده از اراضی حریم
	سستی بودن نحوه مدیریت حریم
کالبدی	غلبه روح دستوری، تکنوکراتیک و بوروکراتیک در نظام تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری برای حفظ و صیانت از حریم
	تقاضای بالا برای سکونت در حریم کلان‌شهر تهران
	نبود مدیریت واحد در صدور مجوز و نظارت بر ساخت و ساز
	عدم اتخاذ سیاست‌های هماهنگ برای پیشگیری بافت‌های حاشیه‌ای سکونتی و کیفیت پایین ساخت‌وساز در حریم
	نابودی اراضی حاصلخیز و سرسبز حریم به دلیل گسترش افقی شهرستان‌های موجود در حریم
قوانین و مقررات	پایین بودن سطح کیفی سیما و منظر شهری و بافت‌های سکونتی به موازات رشد امکانات و تسهیلات شهری
	شفاف نبودن و تنوع قوانین و ضوابط لازم برای سیاست‌گذاری در حفظ و صیانت از حریم
	فقدان قوانین منسجم و هماهنگ‌کننده برنامه‌ریزی، مدیریت و کنترل حریم
	فقدان قوانین و ساز و کارهای مشخص برای برخورد با تخلفات واقع شده در حریم
	تناقض بین مدیریت حریم در قانون و واقعیت
اقتصادی	تعارض قانونی حریم جدید پیشنهادی طرح‌های توسعه شهری با قوانین حاکم بر تقسیمات کشوری
	نبود برنامه و ساز و کار مناسب نهادها و سازمان‌ها برای توسعه اقتصادی در حریم
	رواج مشاغل غیررسمی و کاذب در حریم
	سهولت در تغییر کاربری اراضی در پهنه حریم با نگرش اقتصادی
	زیرساخت‌های نامناسب و امنیت پایین برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های گردشگری حریم
	عدم توانایی مالی و منابع پایدار شهرداری برای سرمایه‌گذاری مناسب در حریم
زیست‌محیطی	پایین بودن توان اقتصادی ساکنان جهت هرگونه مشارکت اقتصادی در حریم
	افزایش رفتارهای سوداگرانه در بخش زمین و مسکن و گرایش آن‌ها به ساخت‌وسازهای غیررسمی در پهنه حریم
	عدم ساختار سازمانی مناسب در حریم برای مدیریت دفع پسماندها و دفع زباله‌ها
	افزایش آلودگی آب‌وهوا و صوتی
	عدم تضمین پایداری مناطق حفاظت‌شده و تنوع زیستی اکوسیستم‌ها در حریم
عدم انتقال صنایع مزاحم به خارج از حریم شهر	

محدوده حریم شهر تهران به اعتبار اسناد طرح جامع تهران که با توجه به الزامات زیست‌محیطی و ضرورت حفاظت و مدیریت یکپارچه محدوده بلافصل پیرامون شهر، مشخص گردیده است، با احتساب شهر تهران وسعتی حدود ۵۹۰۰ کیلومترمربع و بدون آن حدود ۵۳۰۰ کیلومترمربع است. این گستره از شمال به خط الراس البرز، از جنوب به مرز شهرستان ری و رودخانه شور (مرز جنوبی استان تهران) از شرق به رودخانه جاجرود، مرز شرقی شهرستان تهران و همچنین مرزهای غربی شهرستان‌های پاکدشت و ورامین، از غرب به مرز غربی شهرستان‌های تهران، قدس، رباط کریم و شهریار (به استثنای دهستان جوقین) و کمربند سبز حائل بین شهرهای تهران و گرمدره محدود است (طرح و کاوش، ۱۳۹۱: ۱۱۲). در نهایت، ۲۶ شهر (اسلامشهر، اندیشه، باغستان، باقرشهر، بومهن، پردیس، پرند، چهاردانگه، حسن آباد، رباط کریم، شاهدشهر، شهریار، صالح آباد، صفادشت، فردوسیه، فشم، قدس، کهریزک، گلستان، لواسان، نسیم شهر، نصیر آباد، وحیدیه، پرند، صباشهر، جاجرود و شمشک) در «گستره حریم» قرار دارند.

شکل ۱. نقشه موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

یافته‌های تحقیق

بررسی چالش‌ها در ابعاد مختلف با استفاده از تکنیک ایداس (EDAS)

بعد از جمع‌آوری نظرات خبرگان و متخصصان مدیران شهری و حریم اقدام به تشکیل ماتریس تصمیم گرفته شد. بعد از آن وزن‌ها بر اساس مدل آنتروپی و میانگین کلیه آن اقدام گردید (قابل ذکر است که به خاطر طولانی بودن فرایند تجزیه و تحلیل یافته‌ها فقط جدول نهایی اکتفا شده است). بنابراین وضعیت کلیه عامل‌ها بر اساس روابط فوق در جدول ۲ نشان داده است.

جدول ۲. وضعیت کلی روابط و رتبه‌بندی نهایی عامل‌ها

رتبه نهایی	ASi	NSNi	NSPi	SNi	SPi	گزینه‌ها
۵	۰/۵۷۳	۰/۴۲۵	۰/۷۲	۰/۱۰۵	۰/۱۰۴	اجتماعی
۱	۰/۷۲۸	۰/۵۵۳	۰/۹۰۴	۰/۰۸۲	۰/۱۳	مدیریتی
۴	۰/۶	۰/۳۰۷	۰/۸۹۳	۰/۱۲۷	۰/۱۲۹	کالبدی
۶	۰/۲۹۳	۰	۰/۵۸۵	۰/۱۸۳	۰/۰۸۴	زیست‌محیطی
۳	۰/۶۴۴	۰/۴۱۸	۰/۸۷	۰/۱۰۷	۰/۱۲۵	اقتصادی
۲	۰/۶۹۵	۰/۳۹	۱	۰/۱۱۲	۰/۱۴۴	قوانین و مقررات

منبع: یافته‌های پژوهش

حریم کلان‌شهر تهران با نگرش سودآوری اقتصادی درگیر ساخت‌وسازهای بی‌رویه گردیده که نتیجه عملکرد مدیریت نادرست شهری از طریق تراکم فروشی، رانت‌خواری و غیره می‌باشد. همچنین ساخت‌وساز بی‌رویه در اطراف حریم شهرها و کلان‌شهرها، ایجاد محلات و مناطق جدید بدون مطالعات همه‌جانبه و علمی باعث نابودی چشم‌انداز حریم آن‌ها گردیده است. در همین راستا، زمین‌های اطراف شهرها تحت تأثیر عوامل گوناگونی چون رشد و گسترش شهرها، ادغام روستاها در بافت فیزیکی شهرها، رشد واحدهای مسکونی و صنعتی، ایجاد تغییر در الگوی مصرف زمین و سوء مدیریت به‌طور قابل‌ملاحظه‌ای کاهش می‌یابد. با وجود این، حریم کلان‌شهرها دائماً در معرض رشد نامتوازن و هجوم کاربری‌های شهری قرار می‌گیرد و این امر تغییرات فضایی کالبدی را به همراه خواهد داشت. از سوی دیگر عدم انسجام مدیریتی و بروز مشکلات در زمینه تصمیم‌گیری حاصل از انواع تفرق‌های سیاسی زمینه را برای سوداگران در بخش زمین و مسکن، ساخت‌وسازهای غیرقانونی و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در حریم شهر تهران فراهم خواهد کرد. بنابراین، کاهش هر کدام از مشکلات موجود در حریم و کلان‌شهر تهران مستلزم یکپارچگی مدیریتی است. در همین راستا، کلیه مشکلات موجود به همراه سایر چالش‌ها در ابعاد مختلف زیست‌محیطی، کالبدی، اقتصادی، مدیریتی و غیره نشأت گرفته از چالش‌های متعدد قانون‌گذاری است. زیرا هر کدام از چالش‌های مذکور در تمام و انواع اسناد قانونی مورد تأکید واقع شده است، لذا چگونگی مدیریت و نحوه سازمان‌دهی و سیاست‌گذاری مناسب مورد غفلت گرفته است. علاوه بر آن فقط یک قانون برای تمامی شهرها و روستاهای که واقع در حریم هستند، وجود دارد. در حالی که ابعاد هر یک از شهرهای واقع در حریم کاملاً متفاوت است. بنابراین چنین رویکرد پایداری حریم کلان‌شهر تهران را با تهدید جدیدی در ابعاد مورد بررسی مواجه خواهد کرد. در همین راستا، یافته‌ها نشان می‌دهد که مهم‌ترین چالش‌ها از نظر متخصصان و مدیران شهری می‌توان به ترتیب مدیریتی، قوانین و مقررات موجود و اقتصادی که به ترتیب با کسب امتیاز ۰،۷۲۸؛ ۰،۶۹۵ و ۰،۶۴۴ در جایگاه‌های اول تا سوم واقع شده‌اند و نشان‌دهنده میزان اهمیت آن‌ها نسبت به سایر مؤلفه‌ها است.

ارزیابی زیرمعیارهای عامل‌ها بر اساس روش (WASPAS)

واسپاس یکی از روش‌های نوین تصمیم‌گیری چندمعیاره است که در سال ۲۰۱۲ ارائه گردید. این روش ترکیبی از مدل مجموع وزین (WSM) و مدل حاصل ضرب وزین (WPM) است. در این پژوهش کلیه شاخص‌هایی این عامل‌ها

(اقتصادی، اجتماعی، کالبدی، قوانین، مدیریتی و کالبدی) بررسی و رتبه‌بندی گردید. بنابراین وضعیت کلی واسپاس در جدول شماره ۳ ارائه شده است (قابل ذکر است به خاطر طولانی بودن فرایند پژوهش از آوردن تعدادی از جداول خودداری شده است).

جدول ۳. بررسی وضعیت زیرمعیارها با استفاده از واسپاس (WASPAS)

رتبه	نرمال کردن (Q)	Q	λ	q2	q1	شاخص‌ها	مؤلفه‌ها
۳	۰/۱۸۵	۰/۲۷۴۴	۰/۴۶۶۸	۰/۵۱۲۸	۰/۵۹۰۴	افزایش تراکم جمعیت در حریم	اجتماعی- فرهنگی
۴	۰/۱۸۳	۰/۲۷۱۵	۰/۴۷۰۱	۰/۵۱۲۴	۰/۵۷۷۵	جدایی گزینی شدید طبقاتی در پهنه حریم نسبت به سایر مناطق	
۲	۰/۱۸۵۹	۰/۲۷۵۷	۰/۴۸۴۵	۰/۵۳۴۸	۰/۵۶۹۱	بالا بودن نرخ بیکاری در پهنه حریم	
۵	۰/۱۸۱۵	۰/۲۶۹۳	۰/۴۶۶۳	۰/۵۰۴۵	۰/۵۷۷۴	عدم کنترل اجتماعی به دلیل فشار جمعیت و ازدحام آن	
۱	۰/۲۶۴۶	۰/۳۹۲۴	۰/۴۸۹۹	۰/۷۶۹۳	۰/۸۰۱	بالا بودن آسیب‌های اجتماعی در پهنه حریم	
۴	۰/۱۳۷	۰/۶۱۲۵	۰/۴۷۹۵	۰/۵۸۸۴	۰/۶۳۸۸	ضعف مدیریت نهادها در برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت و بلندمدت برای صیانت از حریم	مدیریتی
۷	۰/۱۳۲	۰/۵۹۰۳	۰/۴۷۹۷	۰/۵۶۷۳	۰/۶۱۵۳	عدم مدیریت و کنترل تخلفات شهرداری و سایر نهادهای متولی در حریم	
۲	۰/۱۵۱۵	۰/۶۷۷۲	۰/۴۸۶۸	۰/۶۵۹۸	۰/۶۹۵۵	وجود قلمروهای متعدد مدیریتی و سیاست‌گذاری برای توسعه مناسب حریم	
۶	۰/۱۳۶۱	۰/۶۰۸۶	۰/۴۹۴۵	۰/۶۰۱۹	۰/۶۱۵۴	ضعف سازوکارهای مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری و اجرا	
۱	۰/۱۶۴۳	۰/۷۳۴۶	۰/۴۸۸	۰/۷۱۷۳	۰/۷۵۲۶	عدم یکپارچگی مدیریت در نحوه استفاده از اراضی حریم	
۵	۰/۱۳۶۲	۰/۶۰۹۱	۰/۴۹۳۲	۰/۶۰۰۹	۰/۶۱۷۶	سستی بودن نحوه مدیریت حریم	کالبدی
۳	۰/۱۴۲۹	۰/۶۳۹	۰/۴۹۵۶	۰/۶۳۹	۰/۶۵۰۲	غلبه روح دستوری، تکنوکراتیک و بوروکراتیک در نظام تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری برای حفظ و صیانت از حریم	
۳	۰/۲۰۱۵۵	۰/۸۳۸۹۸	۰/۴۹۳۸	۰/۸۲۸۸	۰/۸۴۹۵	تقاضای بالا برای سکونت در حریم کلان‌شهر تهران	
۱	۰/۲۰۸۳۷	۰/۸۶۷۳۹	۰/۴۹۵۴	۰/۸۵۹۴	۰/۸۷۵۵	عدم استفاده بهینه از زمین‌های وقفی در حریم کلان‌شهر تهران	
۲	۰/۲۰۲۱۹	۰/۸۴۱۶۶	۰/۴۹۸۹	۰/۸۳۹۹	۰/۸۴۳۵	نبود مدیریت واحد در صدور مجوز و نظارت بر ساخت و ساز	
۴	۰/۱۹۴۲۲	۰/۸۰۸۴۷	۰/۴۹۶۹	۰/۸۰۳۵	۰/۸۱۳۵	عدم اتخاذ سیاست‌های هماهنگ برای پیشگیری بافت‌های حاشیه‌ای سکونتی و کیفیت پایین ساخت‌وساز در حریم	قوانین و مقررات
۵	۰/۱۹۳۶۸	۰/۸۰۶۲۲	۰/۴۹۸۴	۰/۸۰۳۷	۰/۸۰۸۸	نابودی اراضی حاصلخیز و سرسبز حریم به دلیل گسترش افقی شهرستان‌های موجود در حریم	
۶	۰/۱۸۸۶۷	۰/۷۸۵۳۸	۰/۴۹۷۷	۰/۷۸۱۸	۰/۷۸۹۰	پایین بودن سطح کیفی سیما و منظر شهری و بافت‌های سکونتی به موازات رشد امکانات و تسهیلات شهری	
۱	۰/۲۰۵۹۸	۰/۷۰۵۳۲	۰/۴۹۰۰	۰/۶۹۱۵	۰/۷۱۹۷	فقدان قوانین منسجم و هماهنگ‌کننده برنامه‌ریزی، مدیریت و کنترل حریم	
۲	۰/۲۰۳۴۴	۰/۶۹۶۶۴	۰/۴۹۷۴	۰/۶۹۳۱	۰/۷۰۰۲	تناقض بین مدیریت حریم در قانون و واقعیت	

تحلیلی بر وضعیت حریم... (خندان و سبحانی)

۴	۰/۲۰۱۳۲	۰/۶۸۹۳۶	۰/۴۹۸۶	۰/۶۸۷۵	۰/۶۹۱۲	فقدان قوانین و سازوکارهای مشخص برای برخورد با تخلفات واقع شده در حریم	
۳	۰/۲۰۲۶۸	۰/۶۹۴۰۴	۰/۴۹۰۵	۰/۶۸۱۱	۰/۷۰۷۵	عدم هماهنگی در قوانین و مقررات مدیریت شهری و سازمان اوقاف در اراضی وقفی	
۶	۰/۱۸۶۵۸	۰/۶۳۸۸۹	۰/۴۹۲۰	۰/۶۲۸۹	۰/۶۴۹۲	شفاف نبودن و تنوع قوانین و ضوابط لازم برای سیاست‌گذاری در حفظ و صیانت از حریم	
۵	۰/۱۹۷۳۶	۰/۶۷۵۸۰	۰/۴۸۴۷	۰/۶۵۵۷	۰/۶۹۷۲	تعارض قانونی حریم جدید پیشنهادی طرح‌های توسعه شهری با قوانین حاکم بر تقسیمات کشوری	
۵	۰/۱۲۱۳	۰/۵۴۰۱	۰/۴۷۶۸	۰/۵۱۶۲	۰/۵۶۶۴	نبود برنامه و سازوکار مناسب نهادها و سازمان‌ها برای توسعه اقتصادی در حریم	
۷	۰/۱۱۲۲	۰/۴۹۹۶	۰/۴۸۸۵	۰/۴۸۸۴	۰/۵۱۱۴	رواج مشاغل غیررسمی و کاذب در حریم	
۴	۰/۱۲۶۵	۰/۵۶۳۴	۰/۴۸۶۵	۰/۵۴۸۶	۰/۵۷۹	سهولت در تغییر کاربری اراضی در پهنه حریم با نگرش اقتصادی	
۶	۰/۱۱۵۲	۰/۵۱۳۲	۰/۴۶۷۳	۰/۴۸۱۷	۰/۵۴۹۱	زیرساخت‌های نامناسب و امنیت پایین برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های گردشگری حریم	
۸	۰/۱۰۹۲	۰/۴۸۶۴	۰/۴۸۵۸	۰/۴۷۳	۰/۵۰۰۶	ضعف کنترل رسمی روی فعالیت‌های اقتصادی در پهنه حریم	اقتصادی
۳	۰/۱۲۷۹	۰/۵۶۹۴	۰/۴۶۵۶	۰/۵۳۲۷	۰/۶۱۱۵	عدم توانایی مالی و منابع پایدار شهرداری برای سرمایه‌گذاری مناسب در حریم	
۱	۰/۱۴۹۷	۰/۶۶۶۷	۰/۴۹۲۲	۰/۶۵۶۵	۰/۶۷۷۲	پایین بودن توان اقتصادی ساکنان جهت هرگونه مشارکت اقتصادی در حریم	
۲	۰/۱۳۷۹	۰/۶۱۳۹	۰/۴۷۹	۰/۵۸۹۱	۰/۶۴۰۸	افزایش رفتارهای سوداگرانه در بخش زمین و مسکن و گرایش آن‌ها به ساخت‌وسازهای غیررسمی در پهنه حریم	
۲	۰/۲۴۸۵	۰/۷۵۰۴	۰/۴۹۲۷	۰/۷۳۹۶	۰/۷۶۱۶	عدم ساختار سازمانی مناسب در حریم برای مدیریت دفع پسماندها و دفع زباله‌ها	
۱	۰/۲۵۹۲	۰/۷۸۲۷	۰/۴۹۳	۰/۷۷۲	۰/۷۹۳۸	افزایش آلودگی آب‌وهوا و صوتی	محیط
۴	۰/۲۴۴۶	۰/۷۳۸۶	۰/۴۹۸۲	۰/۷۳۶۱	۰/۷۴۱۲	عدم تضمین پایداری مناطق حفاظت‌شده و تنوع زیستی اکوسیستم‌ها در حریم	زیستی
۳	۰/۲۴۷۷	۰/۷۴۷۹	۰/۴۹۳۵	۰/۷۳۸۳	۰/۷۵۷۷	عدم انتقال صنایع مزاحم به خارج از حریم شهر	

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج حاصل از روش واسپاس در بعد اجتماعی- فرهنگی مورد ارزیابی قرار گرفت، یافته‌ها نشان می‌دهد که مهم‌ترین و اهمیت‌ترین چالش راهبردی پیش روی حریم، بالا بودن آسیب‌های اجتماعی، نرخ بیکاری و تراکم جمعیت در آن است که از نظر متخصصان جایگاه‌های اول تا سوم را به خود اختصاص داده است و این امر گویایی آن است که این چالش‌های راهبردی می‌توانند نقش بسیار مخربی در کیفیت زندگی شهروندان داشته باشد و همچنین زمینه را برای بروز انواع ناهنجاری‌های اجتماعی در حوزه زیست‌گاهی فراهم خواهد کرد؛ بنابراین رفع هر کدام از این چالش‌های راهبردی می‌تواند نقش بسیار مؤثری در بهبود فضای زندگی شهروندان فراهم کند. از سوی دیگر چالش‌های مانند جدایی‌گزینی شدید طبقاتی در پهنه حریم نسبت به سایر مناطق و عدم کنترل اجتماعی به دلیل فشار جمعیت و ازدحام آن کمترین اهمیت را در بین چالش‌های پیش‌رودارند.

شاخص چالش‌های مدیریتی در این پژوهش ۷ مورد می‌باشد. بر این اساس، مهم‌ترین چالش‌ها در این زمینه از دیدگاه متخصصان و خبرگان جامعه و مدیران شهری به ترتیب می‌توان به عدم یکپارچگی مدیریت در نحوه استفاده از اراضی حریم؛ وجود قلمروهای متعدد مدیریتی و سیاست‌گذاری برای توسعه مناسب حریم و غلبه روح دستوری، تکنوکراتیک و بوروکراتیک در نظام تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری برای حفظ و صیانت از حریم اشاره کرد. با وجود این هر کدام از این شاخص‌ها زمینه را برای افزایش چالش‌ها در بعد مدیریتی فراهم می‌کند.

مهم‌ترین چالش راهبردی کالبدی در حریم کلان‌شهر تهران می‌توان به عدم استفاده بهینه از زمین‌های وقفی در حریم کلان‌شهر تهران اشاره کرد. این شاخص با کسب امتیاز ۰/۲۰۸ در جایگاه نخست واقع شده است و بیانگر میزان اهمیت آن در افزایش چالش کالبدی در حریم تهران شناخته شده است. نبود مدیریت واحد در صدور مجوز و نظارت بر ساخت و ساز نیز با امتیاز ۰/۲۰۲ در جایگاه دوم واقع شده و از اهمیت بیشتری نسبت به سایر شاخص در چالش‌های پیش روی حریم کلان‌شهر تهران می‌باشد. تقاضای بالا برای سکونت در حریم کلان‌شهر تهران نیز با امتیاز ۰/۲۰۱ در جایگاه سوم قرار دارد و بیانگر میزان اثرگذاری آن در چالش‌های پیش رو می‌باشد. در نتیجه شاخص‌های کالبدی و سایر چالش‌های ذکر شده باعث مشکلات زیادی در پهنه حریم شده است. هر کدام از این چالش‌ها زمینه را برای افزایش نابسامانی در مدیریت توسعه کالبدی گردیده و در نتیجه باعث از هم گسیختگی آن شده است. سایر شاخص‌ها نیز با توجه امتیازات حاصل از مدل مذکور در جایگاه‌های بعدی قرار دارند و نشان‌دهنده میزان اهمیت و اثرگذاری آن‌ها در افزایش مشکلات پیش روی محدوده مورد مطالعه است.

از سوی دیگر، برای دستیابی به یک مدیریت منسجم و کارآمد در بخش قوانین و مقررات حریم شهر تهران نیازمند تعریف و تدوین قوانین و مقررات و اقدامات وسیعی در ساختارهای قانونی می‌باشد تا زمینه افزایش یکپارچگی در ابعاد مختلف فراهم گردد؛ بنابراین، در بخش قوانین و مقررات نیز حریم شهر تهران با چالش‌های اساسی روبه‌رو است که در این زمینه تعداد چالش‌های مهم شناسایی شده‌اند. بر این اساس، در بین چالش‌های ذکر شده فقدان قوانین منسجم و هماهنگ‌کننده برنامه‌ریزی، مدیریت و کنترل حریم جز مهم‌ترین چالش پیش روی محدوده مورد مطالعه شناخته شده است و مقدار امتیاز آن ۰/۲۰۷ می‌باشد که جایگاه نخست را به خود اختصاص داده است. دومین چالش راهبردی به شاخص تناقض بین مدیریت حریم در قانون و واقعیت اختصاص داده شده است که مقدار امتیاز آن ۰/۲۰۴ می‌باشد و سومین شاخص عدم هماهنگی در قوانین و مقررات مدیریت شهری و سازمان اوقاف در اراضی وقفی است. در نهایت شاخص شفاف نبودن و تنوع قوانین و ضوابط لازم برای سیاست‌گذاری در حفظ و صیانت از حریم در جایگاه آخر واقع شده است و نشان‌دهنده میزان اثرگذاری کم آن نسبت به سایر شاخص‌ها می‌باشد و جایگاه آخر را به خود اختصاص داده است.

مهم‌ترین چالش‌های اقتصادی اشاره در این پژوهش ۸ شاخص می‌باشد که از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی حریم شهر تهران شناخته شده‌اند. در بین شاخص‌های مورد مطالعه از نظر متخصصان و برنامه‌ریزان شهری می‌توان به پایین بودن توان اقتصادی ساکنان جهت هر گونه مشارکت اقتصادی در حریم؛ افزایش رفتارهای سوداگرانه در بخش زمین و مسکن و گرایش آن‌ها به ساخت‌وسازهای غیررسمی در پهنه حریم و عدم توانایی مالی و منابع پایدار شهرداری برای سرمایه‌گذاری مناسب در حریم اشاره کرد که به ترتیب امتیاز ۰/۱۴۹، ۰/۱۳۷ و ۰/۱۲۷ اشاره کرد که جز مهم‌ترین

چالش‌های پیش رو در حریم شهر تهران هستند. از سوی دیگر شاخص‌هایی که کمترین امتیاز به آن‌ها اختصاص داشته است می‌توان به زیرساخت‌های نامناسب و امنیت پایین برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های گردشگری حریم؛ رواج مشاغل غیررسمی و کاذب در حریم و ضعف کنترل رسمی روی فعالیت‌های اقتصادی در پهنه حریم اشاره کرد. در نهایت از مهم‌ترین چالش‌های زیست‌محیطی می‌توان به افزایش آلودگی آب‌وهوا و صوتی با امتیاز ۰/۲۵۹ در جایگاه نخست، عدم ساختار سازمانی مناسب در حریم برای مدیریت دفع پسماندها و دفع زباله‌ها با اختصاص امتیاز ۰/۲۴۸ در جایگاه دوم و در نهایت عدم انتقال صنایع مزاحم به خارج از حریم شهر با داشتن امتیاز ۰/۲۴۷ در جایگاه سوم اشاره کرد و این ۳ عامل شناخته‌شده از نظر خبرگان و کارشناسان مهم‌ترین چالش پیش رو در حریم شهر تهران هستند.

نتیجه‌گیری

حریم شهر تهران در طی سال‌های اخیر دگرگونی‌های زیادی در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و مدیریتی بر اثر سیاست تمرکزگرایی به خود دیده است. برنامه ریزان و مدیران شهری برای برون‌رفت از این وضعیت به دنبال راهکارهای نوینی در جهت کاهش انواع آسیب‌ها و چالش‌ها بوده‌اند. به همین منظور، برای هم‌افزایی بیشتر سازمان‌ها و ارگان‌ها در مهار این چالش‌ها و نحوه مدیریت بهتر آن باید تدابیر بهتری برای آن اندیشه شود. در نتیجه افزایش یکپارچگی در بین این سازمان‌ها برای کاهش هر کدام از چالش‌ها در وضع موجود می‌تواند مقدمه رسیدن به توسعه منسجم و یکپارچه را فراهم کند. پژوهش حاضر مسئله حریم و چالش‌های آن را بررسی کرده است. در این پژوهش از ۶ عامل و ۳۴ شاخص استفاده شد. برای تجزیه و تحلیل مؤلفه‌ها از EDAS و برای شاخص‌ها از WASPAS بهره گرفته شده است. نتایج منعکس‌کننده این مطلب است که اثرگذارترین چالش راهبردی پیش روی حریم شهر تهران عامل مدیریتی است و یکی از مهم‌ترین چالش‌های فراروی محدوده مورد مطالعه است. وجود تنوع حوزه‌های تصمیم‌گیر و گستردگی حریم از یک‌سو و همچنین وجود انواع شهرک‌ها و سکونتگاه‌های روستایی از سوی دیگر زمینه را برای دخالت هر یک از ارگان‌ها و سازمان‌های مختلف فراهم کرده است. از جمله این ارگان‌ها می‌توان به وزارت مسکن و شهرسازی، استانداری، فرمانداری، بخشداری، شهرداری‌ها و سایر سازمان‌ها و نهادهای تصمیم‌گیر اشاره کرد که هر یک از این سازمان‌های مذکور به دلیل عدم یکپارچگی و نبود مدیریت واحد باعث افزایش مدیریت بخشی شده است و هر یک بنا به مقتضیات خود تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری‌های لازم را انجام می‌دهند. در بحث قوانین و مقررات می‌توان گفت که یکی از مهم‌ترین دلایل رو به رشد چالش‌های کالبدی، اقتصادی، کالبدی، مدیریتی و زیست‌محیطی در حریم کلان‌شهر تهران نشأت گرفته از چالش‌های متعدد قانون‌گذاری است. وجود شاخص‌های مانند فقدان قوانین منسجم و هماهنگ‌کننده برنامه‌ریزی، مدیریت و کنترل حریم، تناقض بین مدیریت حریم در قانون و واقعیت و فقدان قوانین و سازوکارهای مشخص برای برخورد با تخلفات واقع شده در حریم به ترتیب مهم‌ترین چالش‌های ذکر شده این پژوهش در بحث قوانین و مقررات حاکم بر حریم شهر تهران هستند و هر کدام از این چالش‌ها می‌تواند قوانین و مقررات موجود در حریم را به یک چالش راهبردی و اساسی تبدیل کند. از سوی دیگر، باید گفت که موضوع حریم و موضوعات آن در شهرهای مختلف با ابعاد متفاوت، متمایز از هم می‌باشد لذا در وضع موجود فقط یک قانون برای تمامی انواع شهرها وجود دارد. این امر چالش‌های زیادی را برای توسعه پایداری در حریم کلان‌شهر تهران فراهم خواهد ساخت و یکپارچگی فضایی آن را در ابعاد مختلف نامتعادل خواهد کرد. در بحث اقتصادی نیز یکی دیگر از

بحث‌های مهم در این زمینه است که به همراه شاخص‌های آن مورد ارزیابی قرار گرفت و نتیجه نشان می‌دهد که در این پهنه عظیم اکثر ساکنین علاوه بر اینکه از توان اقتصادی مناسبی برخوردار نیستند بلکه افزایش اشتغال کاذب و رونق سوداگری زمین نیز به‌وفور مشاهده می‌شود. بنابراین این عوامل چشم‌انداز منافع شهروندان و حیات شهری آن‌ها را به مخاطره خواهد انداخت و باید زیرساخت‌های لازم برای بهبود کسب‌وکار و ایجاد اشتغال پایدار فراهم گردد و همچنین قوانین لازم برای برخورد‌های لازم با سوداگران اراضی فراهم گردد تا منافع این گروه از شهروندان حفظ گردد. یکی دیگر از بحث‌های چالش‌برانگیز در حریم کلان‌شهر تهران، کالبدی است. نتایج نشان می‌دهد در این پهنه عظیم و بزرگ سرعت تغییرات کالبدی به حدی است که نظارت و کنترل و پایش ساخت‌وسازهای بی‌رویه با مشکلاتی زیادی همراه است. لذا آنچه بر دامنه این مشکلات افزوده، بالا بودن مهاجرت، سوداگری اراضی، عدم استفاده مناسب از وقفی بودن زمین‌های شهری، عدم مدیریت واحد برای نظارت بیشتر و نابودی فضای سرسبز حریم به دلیل ساخت‌وسازهای بی‌رویه از عوامل تشدیدکننده نابسامانی‌های فضای کالبدی هستند. بحث اجتماعی و فرهنگی یکی دیگر از مشکلاتی است که در حریم کلان‌شهر تهران قابل ارزیابی می‌باشد. در این پهنه افزایش بی‌رویه جمعیت، بالا بودن تراکم آن‌ها، افزایش نرخ بیکاری و غیره باعث گردیده که تا انواع آسیب‌های اجتماعی در این پهنه بالا باشد و باعث عدم تعادل فضایی در حریم مورد مطالعه گردد. بنابراین مواردی از این قبیل آسیب‌ها نشان‌دهنده تجمع آشکاری در شهرها و روستاهای واقع در حریم کلان‌شهر تهران است. در نتیجه چنین وضعی می‌تواند پایداری و چشم‌انداز آینده حریم کلان‌شهر تهران را با یک تهدید جدی مواجه سازد. یکی دیگر از مشکلات مطرح در حریم کلان‌شهر تهران بحث زیست‌محیطی است. این پهنه به دلیل تراکم جمعیت، افزایش مهاجرت، عدم توجه به ضوابط اصولی در بهره‌برداری از منابع طبیعی و سایر عوامل نقش مهمی در گسیختگی زیست‌محیطی منطقه داشته است و پایداری منطقه در پی استفاده نامعقول از محیط به‌مثابه یک تهدید حیات اجتماعی هر واحد زیستی خواهد بود. بنابراین تخریب این محیط نه تنها سرمایه‌های آن به هدر خواهد داد بلکه نسل‌های آتی را با چالش‌های زیادی روبه‌رو خواهد بود و مهم‌ترین چالش‌های شناخته‌شده در این پژوهش از نظر متخصصان و مدیران شهری می‌توان به افزایش آلودگی آب‌وهوا و دفع نامناسب پسماندها و زباله‌ها اشاره کرد. در نتیجه؛ بدون اتخاذ سیاست یکپارچه درباره توسعه اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و... از یک طرف و وجود انواع نهادهای بخشی از سوی دیگر که هر کدام اهداف و برنامه‌های ویژه خود را دنبال می‌کنند، نمی‌تواند زمینه بهبود چالش‌های راهبردی مذکور را سروسامان ببخشد. همچنین یافته‌های این پژوهش با یافته‌های شیخی و شبستر (۱۳۹۷)؛ سبحانی و دیگران، (۱۳۹۸) و خلیجی و دیگران، (۱۳۹۷) همخوانی دارد. بنابراین، برای برون‌رفت از وضعیت موجود و دستیابی به یک مدیریت منسجم برای کاهش هر یک از چالش‌های مذکور و دستیابی به مقدمه توسعه مطلوب و کارآمد پیشنهادهایی در جدول شماره ۴ ارائه شده است:

اقتصادی؛ برنامه‌ریزی بلندمدت، میان‌مدت و کوتاه‌مدت در راستای ارتقاء و بهبود توان مالی شهرداری و استقلال مالی این نهاد برای رسیدگی؛ بهتر به وضعیت چالش‌های راهبردی حریم شهر تهران؛ برنامه‌ریزی به پتانسیل‌های منطقه برای ایجاد اشتغال‌زایی برای ساکنین منطقه؛ توجه به مناطق گردشگری و استفاده از پتانسیل‌های آن برای کاهش بیکاری و سایر معضلات آن.

کالبدی؛ برخورد جدی با هرگونه تخلف ساخت‌وساز در حریم شهر تهران؛ جلوگیری از گسترش حریم شهر تهران و تثبیت مرز آن از شمال، جنوب، شرق و غرب.

مدیریتی؛ اصلاح بسترها و امکانات، تعاملات درون و برون سازی بین نهادهای مختلف دخیل در امر مدیریت یکپارچه شهری؛ رسمیت بخشی به نهادهای محلی در مدیریت حریم پایتخت؛ اجرای طرح جامع حریم پایتخت و طرح جامع جدید شهر تهران، و تحقق مدیریت یکپارچه شهر و حریم آن؛

افزایش انسجام مدیریتی برای افزایش سیاست گذاری و تصمیم گیری در جهت کاهش چالش های راهبردی در حریم؛ کاهش تفرق سیاسی.

اجتماعی؛ تصمیم گیری جمعی (متشکل از بخش خصوصی، مردمی، دولتی و...) در زمینه ابعاد، ماهیت و چگونگی مدیریت حریم کلان شهر تهران؛ حل مسائل و مشکلات اسکان غیررسمی گروه های کم درآمد در حریم شهر تهران؛ جلوگیری از افزایش جمعیت و مهاجرت در این پهنه؛ زمینه سازی برای مشارکت مردم در حفظ و صیانت بهتر از حریم؛ تعدیل نابرابری ها برای تأمین خدمات و فضاهای عمومی مورد نیاز جمعیت بین شهرهای واقع در حریم شهر تهران.

قوانین و مقررات؛ تدوین آیین نامه ها و دستورالعمل های شفاف به منظور تحقق توسعه پایدار در حریم شهر تهران؛ تدوین محدودیت های قانونی و اعمال قوانین جدید در جهت حفظ و صیانت از حریم.

زیست محیطی؛ ساماندهی دفع زباله ها در محدوده حریم؛ کنترل پراکنده رویی در حریم کلان شهر تهران به منظور کاهش تخریب منابع محیطی؛ استفاده پایدار از منابع برای حفظ و صیانت بیشتر از محیط زیست؛ بررسی عوامل و فرایندهای اصلی تخریب کننده محیط زیست و سایر منابع طبیعی در پهنه.

منابع

- احمدی پور، زهرا و کرمی، قاسم. ۱۳۹۵. تحلیل ناسامانی تداخل حریم شهر تهران با محدوده های اداری-سیاسی و حریم شهرهای هم جوار، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۳۱، شماره ۳، صص ۴۲-۳۲.
- انوری، نعمت الله. ۱۳۹۷. ساماندهی حریم کلانشهر تهران در چارچوب مطالعه روابط متقابل میان اسکان جمعیت و اشتغال، جغرافیا، سال هشتم، شماره دوم.
- بحیرایی، حمید. ۱۳۹۵. بررسی روند تحولات جغرافیایی (فضایی- کارکردی) و آینده نگری سکونتگاه های روستایی واقع در حریم جنوبی کلانشهر تهران (مطالعه موردی: شهرستان های ری و اسلامشهر)، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران.
- بحیرایی، حمید، سرور، رحیم، کارگر، بهمن و فرجی راد، عبدالرضا. ۱۳۹۵. تحلیل راهبردی تحولات فضایی- کارکردی در پهنه حریم جنوبی کلانشهر تهران (مطالعه موردی: شهرستان های ری و اسلامشهر)، فصلنامه سپهر، دوره ۲۵، ش ۹۸.
- بصیرت، میثم. ۱۳۸۹. آشنایی با محدوده شهری، تهران، انتشارات شهرداری ها و دهیاری های کشور.
- توکلی، مرتضی، ابراهیمی، آرام و حمیدی تهرانی، سمیرا. ۱۳۹۷. تحلیل الگوی منطقه بندی آمایش سرزمین در ایران از پسامشروطه تا به حال، برنامه ریزی و آمایش فضا، دوره بیست و دوم، ش ۱.
- خلیجی، محمدعلی، سرور، رحیم و سادات سعیده زرآبادی، زهرا. ۱۳۹۷. تحلیلی بر انواع تفرق ها و میزان اثرگذاری آن ها بر تحقق مدیریت یکپارچه حریم پایتخت، مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه های انسانی، شماره ۲، صص ۲۸۳-۳۰۳.
- داداش پور، هاشم، محمدجوادی و محبتی رفیعان. ۱۳۹۳. بررسی نحوه ایجاد کمربند سبز و تأثیر آن در هدایت و کنترل رشد شهری حریم تهران، معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۱۳.
- رهنما، محمد رحیم، براتعلی خاکپور و غلامرضا عباس زاده. ۱۳۹۴. بررسی تأثیر قانون تعاریف محدوده و حریم بر ساختار کالبدی- فضایی آینده شهرها مورد شهر مشهد، مدیریت شهری، شماره ۴۰.

- زالی، نادر. ۱۳۹۳. آسیب‌شناسی الگوهای برنامه‌ریزی سنتی و پیشنهاد رویکرد مدرن برنامه‌ریزی مبتنی بر تفکر آینده‌پژوهی، سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت و اکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه ایرانی پیشرفت، اردیبهشت و خرداد.
- سبحانی، نوبخت. ۱۳۹۶. سناریوهای مدیریت یکپارچه حریم پایتخت با رویکرد آینده‌پژوهی، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران.
- سبحانی، نوبخت، زیویار، پراونه و سرور، رحیم. ۱۳۹۸. بررسی و تحلیل روابط علی و معلولی شاخص‌های تأثیرگذار بر مدیریت یکپارچه حریم پایتخت، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، شماره ۲، صص ۴۲۹-۴۵۱.
- سرور، رحیم، نوبخت سبحانی، انوشیروان مهری و مجید اکبری. ۱۳۹۷. سنجش عوامل مؤثر در پیاده‌سازی مدیریت یکپارچه شهری در کلان‌شهر تهران، فضای جغرافیایی، سال هجدهم، شماره ۶۳.
- شاکری، اقبال و نوری، جواد. ۱۳۹۴. تحلیل مقایسه‌ای قوانین و الگوهای مربوط به ساختار برنامه‌ریزی برای توسعه شهری در ایران و سایر کشورهای جهان (مطالعه موردی: آمریکا، استرالیا، کانادا و ایران)، کنفرانس بین‌المللی معماری، شهرسازی، عمران، هنر و محیط‌زیست؛ افق‌های آینده، نگاه به گذشته، تهران، دبیرخانه دائمی کنفرانس.
- شیخی، محمد و شبستر، محسن. ۱۳۹۷. آسیب‌شناسی مدیریت یکپارچه حریم کلانشهر تهران، برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، شماره ۴، صص ۱-۳۴.
- طرح و کاوش. ۱۳۹۱. مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- مرادی پور، محمد و عبدالرضا نوروزیان. ۱۳۸۴. آینده‌پژوهی، مفاهیم و روش‌ها، فصلنامه رهیافت، ش ۳۶.
- مهندسین طرح جامع و کاوش. ۱۳۹۱. طرح برنامه راهبردی مدیریت و برنامه‌ریزی حریم پایتخت و برنامه‌ریزی حریم شمال بزرگراه بابایی، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- هادی‌زاده بزاز، مریم. ۱۳۹۲. مدیریت اراضی حریم شهرها؛ راهکاری اصولی در کاهش مشکلات شهری مورد شهر مشهد، هفت شهر، ش ۴۳-۴۴.
- الوندی پور، نینا، داداش پور، هاشم. ۱۳۹۷. فراروش پژوهش‌های مرتبط با عدالت فضایی در ایران با مقیاس شهری در بازه زمانی ۱۳۸۳-۱۳۹۴، بوم‌شناسی شهری، سال نهم، شماره ۲.
- Golabchi, M. 2013. **Principles of High-rise Building Design**. Tehran: University of Tehran Press.
- Lindgren, M. & H. Bandhold. 2003. **Scenario Planning The link between future and Strategy**, Mats Lindgren and Hans Bandhold, 2003.
- O'Brien, F. A. 2004. **Scenario planning—lessons for practice from teaching and learning**. European Journal of Operational Research, 152, 709–722.
- Ringland, G. 1998. **Scenario Planning: Managing for the Future**. Chichester: Wiley.
- Vandecasteele et al. 2019. **The Future of Cities, OPPORTUNITIES, CHALLENGES AND THE WAY FORWARD**, Publications Office of the European Union
- Widodo, B., Lupyanto, R., Sulistiono, B., Harjito, D.A., Hamidin, J., Hapsari, E; Yasin, M., Ellinda, C. 2015. **Analysis of environmental carrying capacity for the development of sustainable settlement in Yogyakarta urban area**, Journal of Procedia Environmental Sciences, No. 28: 519-527.
- Xi Jun Yu, Cho Nam Ng. 2007. "Spatial and temporal dynamics of urban sprawl along two urban-rural transects: A case study of Guangzhou, China", Available online at www.sciencedirect.com: 96-109.
- Xu, L., Kang, P., Wei, J. 2010. **Evaluation of urban ecological carrying capacity: a case study of Beijing, China**, Journal of Procedia Environmental Sciences, No. 2: 1873-1880.

- Zhao, P., 2013, **Too Complex To Be Managed? New Trends in Peri-Urbanisation and Its Planning in Beijing**, Cities, Vol. 30, No. 1, PP. 68–76.

